

Editörler: **Hasan Hüseyin Bircan | Bülent Dilmaç**

Değerler Bilançosu

Felsefe, Sosyoloji, Kamu, Eğitim

MAVİ
KİTAP

çizgi

DEĞERLER BİLANÇOSU

Felsefe, Sosyoloji, Kamu, Eğitim

Editörler
Hasan Hüseyin BİRCAN
Bülent DİLMAÇ

cizgi
AYTARCI

Çizgi Kitabevi Yayınları: 628
Felsefe

Genel Yayın Yönetmeni
Mahmut Arlı

©Çizgi Kitabevi
Aralık 2015

ISBN: 978-605-9706-07-0
Yayıncı Sertifika No:17536

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
- Cataloging in Publication Data (CIP) -
Editörler: BİRCAN, Hasan Hüseyin - DİLMAÇ, Bülent
Değerler Bilançosu
Felsefe, Sosyoloji, Kamu, Eğitim

ANAHTAR KAVRAMLAR
- key concepts -
Değer, Ahlak, Felsefe, Sosyoloji, Kamu, Eğitim

Baskıya Hazırlık: Çizgi Kitabevi Yayınları
Tel: 0332 353 62 65- 66
Baskı: Sebat Ofset
Fevzi Çakmak Mh. Hacıbayram Cd. No:57
Karatay/Konya - KTB. S. No: 16198

ÇİZGİ KİTABEVİ

Sahibiata Mah. Mimar Muzafer Caddesi
Helvacıoğlu Apt. No:41/1 - Meram / Konya
Tel: 0332 353 62 65 - 353 62 66
Faks: 0332 353 10 22
www.cizgikitabevi.com

İÇİNDEKİLER

Önsöz7

I. BÖLÜM

FELSEFE, SOSYOLOJİ VE DEĞER

Felsefede Değer(ler) Problemi / Hasan Hüseyin BİRCAN.....	11
Medeniyet, Kurucu Unsurları ve Bir Gösterge Unsur Olarak Değer -Kavramsal Bir Analiz- / Murat ARICI	37
Nietzsche: Dilin Parçalanışı ve Değer / Yakup KALIN.....	51
Sosyolojinin Doğuşunda Değerler Problemi, -Kurucu Sosyologlarda Değerler Üzerine Felsefi Bir Tartışma- / Mehmet BİREKUL, Ruht Can ALKIN	77
Feminist Söylem Işığında Kadın ve Değer(ler) / Ceylan ÇOŞKUNER.....	97

II. BÖLÜM

SİYASET, KAMU YÖNETİMİ VE DEĞER

Yönetmelik Etik Değerler: Kavramsal Bir Analiz / Erhan ÖRSELLİ	121
Kamu Değeri ve Yerel Yönetimler / Belgin Uçar KOCAOĞLU, Ayşegül SAYLAM	143
Çevre Etiği Yaklaşımları ve Çevre-İnsan İlişkisinde Yeni Değerlere Duyulan Gereksinim / Esra Banu Sipahi, Erhan ÖRSELLİ.....	165
Organizasyonel Değerler ve Örgüt Kültürü / Şerife PEKKÜÇÜKŞEN	191
Avrupa Birliği Değerleri ve Tutarsızlık Sorunu / Mustafa FİŞNE	203
İşletmelerde İş Ahlakı Ve Sosyal Sorumluluk İlişkisi / Ahmet DİKEN, Meral Erdiren ÇELEBİ	213

III. BÖLÜM

EĞİTİM ve DEĞERLER

Değerler Eğitimi Yaklaşımları / Oktay Akbaş	251
Matematik Eğitimi ve Matematiksel Değerler / Tuğba HORZUM, Erhan ERTEKİN.....	267
Psikoloji Değer İlişkisi / Veysi BAŞ, Bülent DİLMAÇ.....	289
Değerlerin Kazan(dır)ılmasında Sanat Eğitiminin Rolü / Oğuz DİLMAÇ.....	209
Etik ve Estetik Düşünce Bağlamında Değerler Eğitimi / Sehran DİLMAÇ	311

Kaynakça

- Açıkgöç, A. (2008). *İslam Medeniyetinde Bilgi ve Bilim* (3. Baskı). İstanbul: İSAM.
- Akarsu, B. (1998). *Dil Kültür Bağlantıları*. İstanbul: İnkılap.
- Arslan, A. (2009). *İlkçağ Felsefesi Tarihi 1* (3. Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Berdyaev, N. (2012). *İnsanın Yazgısı*. Hüsamettin Arslan (Çev.). İstanbul: Paradigma.
- Berkowitz, P. (2003). *Nietzsche Bir Ahlak Karşıtı mı Etigi*. Ertürk Demirel (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Bircan, H.H., Kalın, Y. (2014). Felsefede Değer, Değerler ve Erdemler. Hasan Hüseyin Bircan, Bülent Dilmaç (ed.), *Değerler ve Değerler Psikolojisi* içinde (s. 31-62). Ankara: Pegem Akademi.
- Derrida, J. (2011). *Nietzsche'nin Şöleni* (2. Baskı). Ali Utku&Mukadder Erkan (Çev.). İstanbul: Otonom.
- Eflatun. (1997). *Kratylos*. Suad Y. Baydur (Çev.). İstanbul: MEB.
- Gadamer, H. G. (2009). *Hakikat ve Yöntem II*. Hüsamettin Arslan&İsmail Yavuzcan (Çev.). İstanbul: Paradigma.
- Klosowski, P. (1999). *Nietzsche ve Kısraklı*. Mukadder Yakupoğlu (Çev.). İstanbul: Kabaalçı.
- Kutsal Kitap. (2009). İstanbul: Yeni Yaşam.
- Nietzsche, F. (2014). *Böyle Söyledi Zerdüşt* (6. Baskı). Mustafa Tüzel (Çev.). İstanbul: İş Bankası Kültür.
- Nietzsche, F. (2012). *Putların Alacakaranlığı* (2. Baskı). Mustafa Tüzel (Çev.). İstanbul: İş Bankası Kültür.
- Nietzsche, F. (2011a). *Ahlakın Soykütüğü, Bir Polemik*. Zeynep Alagonya (Çev.). İstanbul: Kabaalçı.
- Nietzsche, F. (2011b). *Ecce Homo* (2. Baskı). Can Alkor (Çev.). İstanbul: İş Bankası Kültür.
- Nietzsche, F. (2011c). *Tragedy'nin Doğuşu* (2. Baskı). Mustafa Tüzel (Çev.). İstanbul: İş Bankası Kültür.
- Nietzsche, F. (2009). *Yunan Tragedyası Üzerine İki Konferans* (2. Baskı). Mahmure Kahraman (Çev.). İstanbul: Say.
- Özlem, D. (2009). *Anlamdan Geleneğe, Kimlikten Özgürlüğe*. İstanbul: İnkılap.
- Peppier, A. (2012). *Etige Giriş*. Veysel Atayman, Gönül Sezer (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Utku, A. (2006). Değerlerin Yeniden Değerlendirilmesi. Ahmet Cevizci (ed.), *Felsefe Ansiklopedisi, C.VII* içinde (s.80-85). Ankara: Ebabil.
- Ülken, H. Z. (2001). *Bilgi ve Değer* (2. Baskı). İstanbul: Ülken.

SOSYOLOJİNİN DOĞUŞUNDA DEĞERLER PROBLEMİ

-Kurucu Sosyologlarda Değerler Üzerine Felsefi Bir Tartışma-

Mehmet BİREKUL, (Yrd. Doç. Dr.),

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi,
Sosyoloji Bölümü, mbirekul@konya.edu.tr

Ruhi Can ALKIN, (Arş. Grv.),

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi,
Sosyoloji Bölümü, rcalkin@konya.edu.tr

Giriş

Felsefe tarihine sirayet eden ve felsefeden türediği varsayılan sosyal bilimlerde etkisini hissettiren idealizm-materyalizm tartışması, günümüzde birey ve toplum tasarımlarına yönelik çeşitli argümanlara ve iddialara da kaynaklık etmektedir. Diğer bir ifadeyle, entelektüel tartışma zemininde kendisine yer edinebilmiş düşünceler, maddenin mi yoksa idenin mi ontolojik ve epistemolojik bağlamda birbirine galebe çaldığı tartışmalarından tamamıyla azade olmuş değildir. Dahası, hemen her kavramın ve sürecin metodolojik ve teorik olarak ele alınma şekli, kimi zaman idealist, kimi zaman da materyalist bir perspektif ve terminoloji aracılığıyla icra edilebilmektedir. Bu yönüyle sosyal bilimsel çaba, bir yandan da bireysel ve toplumsal yaşantının ele alınıp biçimlerini, bu yaşantıya dair oluşan entelektüel dilin temel epistemolojik arka planını ve sosyal bilimcinin bu arka plandaki yerini resmetmektedir.

Değerler konusu, böylesine kadim bir felsefi tartışmanın sosyal bilimlerle olan münasebetini ve bu münasebetin toplum nezdindeki yansımalarını göstermesi açısından biçilmiş bir kaftandır. Zira bir yönüyle sosyal bilimsel araştırmanın nesnesi olan değerler, öte yandan araştırmacı tarafından 'taşınan' ve ona 'saha' öncesi, esnası ve sonrası için referanslar skalası sunan oluşumlardır. Böylesine karmaşık ve bizzat soyut duygulara odaklanılan bir alanda idealist ve materyalist yaklaşımların açılanması, değerlere yönelik çok boyutlu bir okumayı ve gözlemi ortaya koyacaktır.

Sosyolojik açıdan genel olarak değer, kişiye ve gruba yararlı, kişi ve grup için istenilir, kişi veya grup tarafından beğenilen her şey olarak tanımlanabilir. Buna göre değer nesnenin kendinden çok, o nesneye transfer edilen önemlilik-tir. Başka bir deyişle değer, olumluluk ölçekleri olarak karşımıza çıkan ve dolaşısıyla grupça benimsenen, gerçekleştirmesi somut olsa da yalın biçimiyle soyut olan, bir inanca dayanan, aşkınlıklar taşıyan önemli beşeri bir olgudur. Dini-sosyal, kaynağı ne olursa olsun değerler bir biçimde sosyaldirler. Pek çok kişi tarafından paylaşılan, ciddiye alınarak, toplumsal hayatın bir parçası olarak

19. yüzyılda ortaya çıkan sosyoloji, bizzat değerler üzerine odaklanmıştır. Zira değerlerin sosyal yapı, sosyalleşme ve sosyal değişim gibi süreçlerle bağlantısının en çok üzerinde durulduğu alan bizzat sosyolojidir. Bu sebeple, klasik dönemden itibaren sosyolojinin üzerine inşa edildiği idealist ve materyalist argümanların irdelenmesi, bunun yanı sıra sosyolojinin hala tecrübe etmekte olduğu metodoloji serüvenine ışık tutulması değerlere yönelik sosyal bilimsel argümanları pekiştirmek açısından son derece önemlidir. Dolayısıyla, değerlerin irdeleneceği bu çalışmanın sınırlarına idealizm-materyalizm tartışmasına ek olarak, bu tartışmanın sonuçlarının gözlemlenebileceği "sosyolojide metodoloji sorunu" da dahil edilecektir. Böylece, yorumcu ve pozitivist geleneğin değerlere olan yaklaşımı, idealizm-materyalizm ikiliğine yönelik yaklaşımların paralelinde masaya yatırılmış olacaktır.

Bu anlamda, çalışma, sosyolojinin 19. yüzyıl Avrupası'nda ortaya çıkışında değerlerin ve bireysel-toplumsal değerlerde meydana gelen köklü değişimin hayati bir rol oynadığını iddia etmektedir. Şöyle ki, 19. yüzyılda hat safhaya ulaşan siyasal, ekonomik ve kültürel transformasyon süreçleri (gelenekten modern geçiş olarak da özetlenebilir), Batı Avrupa toplumlarında bu süreçleri anlamlandırmaya çalışan düşünürler tarafından bilimsel bir tabana oturtulmak istenmiştir. Bireysel değer ve algılardan makro düzeydeki beklentilere değin yaşanan bu değişim ve bunun bir sonucu olarak "anomi" hali, sosyolojinin ilk araştırma konularından birisidir. Toplumsal yaşamın artık rasyonel değerlere göre kurgulanmaya başlanması da bizzat klasik sosyologlar –özelde Max Weber- tarafından ortaya atılmıştır. Son olarak, büyük ölçekli tarihsel değerlendirmelerin sosyolojinin konusuna girdiği bir dönemde Comte tarafından ortaya atılan üç hal yasası ve 'bilim dönemi'nin sosyal evrimdeki tepe noktası olduğunun ikrarı, bir bakıma dini ya da metafiziksel öğelerin, bireysel-toplumsal değerleri kurgulamada ve açıklamada etkisini yitirdiğinin tebliğidir. Velhasıl, sosyolojinin "değerlerin dönüşümünün ve bunun sonuçlarının" bilimi olduğu söylemek de yanlış olmayacaktır.

İşte çalışmamızda bizim amacımız, sosyolojinin klasik kurucuları olarak kabul edilen bazı düşünürlerin temel teori ve argümanlarında değerlerin ele alınış biçimi ve bunun temel epistemolojik arka planı derinlemesine irdelemektir. Bundan önce ise idealizm ve materyalizm özelinde kavramların ele alınış biçimini tartışıp, çalışmanın asıl problemi için kavramsal bir çerçeve çizilecektir.

Materyalizm ve İdealizm Tartışması Bağlamında Kavramların Analizi

Sosyal bilimlerde kavram kargaşasına dikkat çeken argümanların, kavramların bizzat bu alandaki yerine yönelik tartışmalar kadar yer kapladığı iddia edilebilir. Bu da, kavramların analizinin sadece inşacı bir boyutta değil, aynı zamanda eleştirel bir perspektiften de yürütüldüğünü göstermektedir. Bu eleştiri-

ye temel bir sebep olarak da, sosyal bilimlerdeki ikameci yaklaşım, yani bir kavramın karşılığı olmayan bir toplumsal olguyu-süreci açıklamada kullanılması gösterilebilir. Fakat karmaşık toplumsal süreçlerin yaratacağı kargaşa tehlikesini de göze alarak kavramların üzerine gidilmeli ve gerekirse Deleuzcu yapısöküm süreci devreye sokulmalıdır. Zira "kavramlar, ontoloji hakkındaki teorilerdir: onlar bir fenomenin temel yapılandırıcı teorileridir" (Goertz, 2006: 5).

Öyle görünüyor ki, ontoloji göz ardı edilerek kavramların analizi mümkün görünmemekte, dolayısıyla biz de bu çalışma da, önceden de belirtildiği gibi kavramların –ilerleyen bölümlerde de değerlerin- açılmasında bilhassa materyalizm ve idealizm tartışmasını esas alınmaya çalışacağız. Gerek felsefenin gerekse bilgi üretme iddiasındaki diğer disiplinlerin 'hesaplaşması' gereken idealizm-materyalizm tartışmasının, günümüz entelektüel pratiğinin belki de Antik dönemden beri süregelen bir gelenek olması dikkat çekicidir. Temelde epistemoloji tartışması olarak da nitelendirilebilecek bu durum, iki yönüyle ön plana çıkmaktadır. İlk olarak, bahsedilen tartışma daha geniş kapsamlı bir sorgulama şeklinde evrenin, doğal yaşamın, toplumsal ilişkilerin vd. büyük ölçekli oluşumların meydana gelişinde maddenin mi yoksa ideanın mı öncülük ettiğini anlamaya çalışır. Meselenin, bilginin oluşum ölçeğine indirgenmesi ile bu sorun; ortaya çıkan, çıkmakta olan ya da çıkacak olan bilginin madde mi yoksa idea kaynaklı mı olduğu üzerine yoğunlaşır. Daha net bir ifadeyle, her iki problem alanında da bahsedilen iki oluşumdan hangisinin hangisini 'doğurduğu' sorgulanmaktadır. Bilindiği üzere maddeyi önceleyen taraf materyalist yaklaşım olarak adlandırılırken, fikri ve ideayı önceleyen de idealizm olarak adlandırılır. Tartışmanın Antik Yunan'dan süregelen köklü bir geçmişi olsa da, materyalizm ve idealizm üzerine çağdaş yorumlar günümüz problemlerini tartışmada daha gerçekçi argümanlar sunmaktadır. Örneğin, Armstrong'un belirttiği gibi (1995: 40) "çağdaş materyalizm, fiziğin teorik bileşenlerine –molekül, atom, temel parçacık, vb.- ilişkin gerçekçi bir bakış açısına sahiptir ve bu açıdan var olan her şeyin bu bileşenler, bunların bağlantıları ve bunlara ilişkin düzenlemeler kanahyla oluştuğunu söyler". Bu noktada dikkat çeken husus, fizik bilimine atfedilen önem ve naturalistik reflekslerdir. Sosyolojinin gerek metodolojik arka planının inşasında gerekse ona yüklenen "toplumun yasalarını bulma" misyonunda fizik önemli bir yer tutmaktadır. Bir döneme damgasını vuracak olan "naturalistik sosyoloji" de yine doğa bilimlerinden ve özelde fizik biliminden çıkış noktası bulmuştur.

Bu çatışma hali günümüzde mikro düzeyde kavram ve oluşumların ortaya çıkış koşullarına kadar indirgenmektedir. Her ne kadar tüm kavramlar üzerinde böylesine spesifik bir hesaplaşma yürütülme de, kavramların kullanıcısı konumundaki 'epistemik cemaatler'in (Arslan, 2007) duruşu, kavramların hangi perspektifle ele alındığını dolaylı olarak ortaya koymaktadır. Bu duruşa metodoloji sorunsalı da dahil edilebilir. Kavramların şekillerinin ve içerdikleri

anlamının idealist ya da materyalist bir önceliğe tabi oluşu, aslında biraz da tercih edilen metodoloji kanalıyla ön görülebilir. Örneğin, bir sonraki bölümde üzerinde durulacağı gibi, sosyal bilimlerde maddeyi önceleyen düşünürlerin pozitivist metodun izinden gittiği iddia edilebilir. Bu konudaki en göze batan örneklerden birisi, doğa bilimlerinin araştırma araçlarını sosyal bilimlere – özelde sosyolojiye- devşirmek isteyen Comte'un pozisyonudur. Aynı şekilde yorumsamacı (interpretive) geleneğin önemli temsilcilerinden olan Weber'in idealist bir perspektifte olduğu, Protestan ahlakının kapitalist örgütlenme modeli için bir ideal tip teşkil ettiğini iddia etmesiyle daha net bir şekilde anlaşılabilir.

İdealizm ve materyalizm arasındaki bu çatışmacı seyri, araştırma nesnelerinin soyut ya da somut oluşu da engelleyememektedir. Örneğin değerlerle ilgili ele alınacak herhangi bir konu, her ne kadar soyut bir arka plana sahip olsa da, değerlerin arka planı, bu değerleri oluşturan maddi kültür öğelerinde aranarak, mesele materyalist bir perspektife çekilebilir. Benzer olarak, örneğin bir şehirde inşa edilmiş elle tutulur -gözle görülür bir kültür merkezinin yapımındaki soyut gerekçeler ortaya konularak, o merkezin varlık sebebi 'aşkın bir ideye' ya da 'mana'ya indirgenebilir. Bu durum felsefe tarihinde "soyutta somutu" ya da "somutta soyutu" aramayı salık veren argümanlar ışığında, yüzyıllardır tartışma alanı bulmaktadır.

Dar bir bakış açısıyla "kısır döngü" olarak adlandırılabilir bu durumun sosyal bilimsel çabadaki karşılığı, bizzat sosyal bilimcinin mesleğindeki konumu masaya yatırılarak daha da genişletilebilir. İdealizm-materyalizm tartışmasının çerçevesini yeni bir boyut kazandıracak olan bu (mecburi) tavır; din, gelenek, etik, estetik, beklentiler, yaşanmışlıklar, dertlenmeler, algılar, "değerler" vb. süreçlerle sınırlanan ve "heybesindekilerin" yardımıyla alanına yönelik farkındalık geliştiren sosyal bilimcinin "işiyi bütünleştirdiğini" de gösterir. Burada, pozitivist bilim anlayışının böylesine bir karmaşıklığı ta en başından ortadan kaldırdığı gibi bir itiraz sunulabilir. Fakat 19. yüzyıldan günümüze kadarki süreç içerisinde pozitivistimin bizzat bir 'değer' olduğu, modern bilimdeki pozitivist misyonun ve bu misyonla gün yüzüne çıkan bilimsel ürünlerin 'önyargılardan' uzak olmadığı, dahası bilim tarihinde belki de en büyük tabuların 'pozitivist beklentiler ve uğraşı' ile inşa edildiği, basit bir literatür taraması vesilesiyle gün yüzüne çıkacaktır.

Sonuç olarak, sosyal bilimlerde kavramları ele alırken dikkat edilmesi gereken husus, yalnızca madde ya da ideanın genel-geçer bir öncüllüğü değil, aynı zamanda sosyal bilimcinin de "dünyayı okuduğu" alan ve bu okumanın bizzatı hi şeklidir. Diyalektik felsefenin idealist ve materyalist temsilcileri olan Hegel ve Marx'ın, fikirlere ve şeylere yönelik bakış açısını özetleyen epistemolojik argümanları, bahsedilen bu okumayı zenginleştirmek açısından önemli bir çaba olacaktır. Bilindiği üzere Hegel, maddi dünyanın yaratımında, evrenin işleyi-

şinde ve dolayısıyla bilginin oluşumunda ideaları, daha özelde (Türkçe'de tin olarak karşılık bulan) Geisti adres gösterir (Stern, 2007: 115). Çeşitli formlara ve bağlamlara sahip olan tin, Hegel'in tarih felsefesinin anahtar kavramıdır ve toplumsal yaşantının tarihsel arka planında idealist bir tasarıma vurgu yapar. Soykan'ın aşağıdaki ifadeleri, tam da bu iddiayı açıklar niteliktedir:

"Hegel'in tarih görüşünü anlamaya yönelik niyetimizle onun felsefesinin bütününe, bu bütünün adeta simgesi olmuş, şiir biçiminde yazılmış, onun şu ünlü sözleriyle girmek istiyoruz: "Ne akılsal ise o gerçektir! Ve ne gerçek ise o akılsaldır." Burada geçen "akıl" kavramı, "tin" ("Geist"), "töz" ("Substanz"), "ide" kavramlarıyla birlikte yaklaşık aynı anlamda olmak üzere, yerine göre birinin, yerine göre diğerinin kullanıldığı, insanın içinde bulunduğu doğa dünyasını ve kültür dünyasını, yani tarihi varlık alanını, kısacası, her şeyi oluşturan, her an yönlendiren-yöneten bir temel varlık, tasarlayan-eyleyen-düşünen bilinçli özne olarak metafizik bir ilkedir" (1999: 272).

Buradan hareketle, beş duyumuzun ötesine hitap eden lakin bu beş duyuyu da belirleyen metafizik arka plan, gerek kavramların analizinde, gerekse bireysel ya da toplumsal değerlerin oluşumunda başat rol oynamaktadır. Soykan'ın yukarıdaki 'her an yönlendiren-yöneten' ifadeleri de, tinin ve onun etki alanının -evrenin ve var olan her şeyin- diyalektik döngüsünü hatırlatır. Durant'ın (2003: 288-289) ifadesiyle "Her düşüncede, birlikten çıkan çeşitlilikten geçerek, birlikte-çeşitlilik'e doğru ilerleyen, diyalektik bir hareket vardır... Bu diyalektik hareket, Hegel'in yazmış olduğu her şeyde vardır... Zihin, bu diyalektik sürecin ve bu ayrılıktaki-birlik'in algılanması için gerekli bir uzuvdur".

Öte yandan, idealizm ve materyalizm tartışmalarında Hegel'in karşısında konumlandırılan Marx, evrendeki diyalektik işleyiş noktasında Hegel'le hemfikir olmakla birlikte, bu işleyişin dayanağının tin ya da idea olduğu görüşüne karşı çıkar. Marx, "Hegel'de diyalektik baş aşağı yürüyor. Mistik kabuk içerisindeki akla uygun özü bulmak istiyorsanız, onun yeniden ayakları üzerine oturtulması gerekir" (Akt. Özınar, 2013: 101) diyerek evrensel işleyişin rotasının düşünce ya da tin tarafından çizilmediğini öne sürer. Marx'ın şu ifadeleri, onun materyalist pozisyonunu net bir şekilde ortaya koymaktadır: "İnsanların varlığını belirleyen şey, bilinçleri değildir, tam tersine onların bilincini belirleyen, toplumsal varlıklarıdır" (Marx, 2011: 25). Marx'ın tarih felsefesi ve toplumsal yaşantıya ilişkin argümanları, bizzat sosyolojiyi ilgilendiren bağlamlarıyla birlikte bir sonraki bölümde tartışılacaktır.

Mevcut çalışmanın konusu idealizm ve materyalizm tartışmalarının tarihi üzerine odaklanmadığı için, ilgili perspektiflere yönelik daha detaylı argümanlara ve problemin çağdaş düşünürler nezdindeki çıktılarına daha fazla değinilmeyecektir. Lakin önemle belirtilmelidir ki, değerler konusunda sosyal bilimlerin bilhassa toplumbilimin gerek kurucuları gerekse çağdaş düşünürleri, idealist ve materyalist perspektiflerle hesaplaşırlarken konumlarını da net referanslarla belirlemektedir. Bu sebeple, her iki görüşü de aynı anda merkeze alarak

teorisini oluşturan ya da nötr bir tavır takınan düşünürlerin sayısı çok azdır. Sosyoloji özelinde konuşulacak olursa, belki de bu bilimin ortaya çıktığı yer, dönem ve koşullar; kurucu klasiklerin, kendilerini yukarıdaki tartışmaya sistematik veriler sağlayan bir pozisyonda konumlandırmalarına ve kullandıkları kavramlara da bu pozisyon ışığında şekil vermelerine vesile olmuştur. Sosyolojinin varoluşsal temellerinin ve hareket alanının 'değerler' özelinde okunması, bahsedilen idealizm-materyalizm tartışmasının 19. ve 20. yüzyıllardaki görünümüne makro ölçekli bir ışık tutabilir.

Sosyoloji ve Değerler: Sarmal Bir İlişki

Değerlerin sosyal teorinin oluşum sürecindeki incelemesine geçmeden önce, bizzat sosyolojinin ortaya çıkış hikâyesi hatırlanabilir ve böylece değerlere ilişkin argümanların arka planı da ortaya konulabilir. 13. yüzyıl'dan itibaren sistematikleşen ve bazı Batı Avrupa ülkeleri tarafından 'dış politika' haline getirilen sömürgecilik faaliyetleri, sadece refah ve zenginlik arayışını içeren politikalar ve eylemlerle son bulmamış, Batı'nın 'rasyonel akıl'a ulaşana değin atlattığı düşünsel ve pratik aşamaları da bir halat gibi örmüştür. Bu aşamalar, kısaca bahsedilecek olursa Sanayi Devrimi, Aydınlanma, Fransız İhtilali, Ulus Devlet gibi tarihsel kırılmaları ve tarihsel olguları içermektedir. Bu da, Avrupa'da hem fiziksel dünyanın hem de algı dünyalarının (materyalin ve ideanın da denilebilir) oluşumunda yeni bir dönemi müjdelemiştir. Modernite olarak adlandırılan bu dönem, var olan her türlü bireysel ve sosyal ilişkilere yeni açılımlar getirerek her şeyin yeniden anlamlandırıldığı bir dönem olagelmıştır. Bu noktada, diyalektik düşünme metodu devreye sokularak, oluşan modern dünyanın neyi karşısına alarak ya da neyle zıtlık ilişkisine girerek var olduğu hatırlanabilir. Bu zıtlığın karşı yakası, hatırlanacağı üzere gelenektir ve modern dönem, aslında geleneksel (olarak adlandırılan bir) dönemden bir kopuşu ifade etmektedir. Modernitenin üzerine oturduğu ayakların yeniden incelenmesi, bu diyalektik süreci daha net bir şekilde ortaya koyacaktır. Örneğin Sanayi Devrimi, tarımsal üretimin yerini demir ve çeliğe bağlı seri üretimin aldığı bir dönüşümü ifade eder. Öte yandan, Fransız İhtilali ile birlikte Avrupa ülkelerinin temel siyasal yapısı olan imparatorluklar, yerini imparatorluk bünyesinde var olan etnik unsurların kurduğu bağımsız ulus-devlet yapılarına bırakmıştır. Son olarak, Aydınlanma düşüncesi ile engizisyon mahkemelerinin meşrulaştırıldığı ve Avrupa'da siyasal yönetimi elinde tutmaya çalışan Hristiyan kilisesinin dini dogmaları sorgulanır hale gelmiştir. Almanya'da Martin Luther öncülüğündeki Reform hareketi ve Protestanlığın doğuşu, tam da böylesine bir din-toplum-siyaset sarmalına karşı radikal bir çıkışı ifade etmektedir.

Tüm bu gelişmeler, gerek kendi tarihsel özgünlükleri, gerekse kıta Avrupası'nın topyekûn dâhil olduğu sosyo-ekonomik süreçler aracılığıyla insana ve topluma yeniden bir bakışı beraberinde getirmiştir. Zira insanın ve insani

etkileşimin açığa çıktığı toplumun artık yeni referanslarla var olması söz konusudur. Bu sonuç, bireylerin gündelik hayatta, iş ve aile yaşamında, boş zaman alışkanlıklarında, vs. her an karşı karşıya kaldığı ilişkileri dahi etkileyen yeni "değerlerin" meydana geldiğinin de tebliğidir. Böyle bir ortamda, imparatorluk çağının değerlerine ve normlarına ilişkin veriler sağlayan toplum felsefesi, bu yeni dönemi anlayıp açıklamada tekrar üzerinde durulan fakat bu sefer çok farklı çıktılarının da meseleye dâhil olduğu bir alan olmuştur. Bu alan, toplumun incelenmesinde daha bilimsel ve sistematik bir uğraşının sinyallerini vermeye başlamıştır. "Sosyoloji her ne kadar sanayileşme, kentleşme, kültürel değişim gibi konular üzerine yoğunlaşsa da, aynı problem ve fenomenler üzerine eserler üreten sosyologların yöntemine dair farklı bakış açıları ve tercihleri, sosyolojinin bilimsellik iddiasındaki en güçlü dayanaklardan birisidir" (Alkın, 2014: 70-71).

Kurucu Klasikler: Materyalist Perspektif ve Değerlere Yönelik Makro-Sosyolojik Yaklaşımlar

Bu noktada sosyolojinin, hem değerlerde meydana gelen dönüşüm sürecini hem de yeni değerleri farklı metotlarla anlamlandırmayı hedefleyen bir misyonla ortaya çıktığı iddia edilebilir. Pope'un (2008: 76), sosyolojinin bağımsız bir kürsü olarak kuruluşunun mimarı olan Durkheim hakkındaki şu sözleri, yukarıdaki iddiayı destekler niteliktedir: "Durkheim'in amacı, Fransa'da (modernite sonrası, y.n.) süregiden ahlaki krizin üstesinden gelmeye yardımcı olmak üzere sosyolojiyi geliştirmektir". Durkheim'in eserlerinin başlıklarının dahi hatırlanması, onun değişen değerler ve ahlaki algılar üzerine kafa yordugunu ortaya koyacaktır. Örneğin, *İntihar* (2010) adlı çalışma, modern Avrupa'nın geçmişte kalan geleneksel değerlerle anomi haline çare bulamadığını ve değer çatışması/bunalımı yaşayan bireylerin anomik intiharlara meylettiğini iddia etmektedir. Diğer bir bakış açısıyla, modern döneme kadar iki ideal tip – bencil (egoist) ve elcil/diğergam (altruist) – halinde beliren intihar çeşitlerine karşı üçüncü bir ideal tip olarak anomik intiharlar ortaya çıkmıştır ve bunun başlıca sebebi, modern değerlerin toplumdaki bireylerce henüz içselleştirilememiş olmasıdır. Öte yandan *Toplumsal İşbölümü* (2006) adlı eserinde Durkheim, 19. yüzyıl'ın sosyo-ekonomik yapısının ve buna bağlı bireysel yaşantıların yine geleneksel değerlerden türemiş referanslarla sürdürülemediğini iddia eder. Mekanik dayanışmanın yerini organik dayanışmaya bırakması, salt bir ekonomik değişikliğin değil değerlerde ve çalışma ahlakında meydana gelen değişikliklerin de bir sonucudur. Durkheim, önceki bölümde de bahsedildiği üzere, sosyolojinin bizzat kendisini modern Avrupa'da aşınan ya da dönüşen ahlaki değerlerini anlamada, ortaya çıkan problemlere çare olmada güçlü bir araç olarak görmektedir.

Bu açıdan bakıldığında, idealizm-materyalizm tartışmasında Durkheim'in pozisyonunun ne olduğu ve değerlerin ele alınışı göz önünde bulunduruldu-

ğunda, Durkheim sosyolojisinin hangi perspektife daha yakın olduğu gibi benzeri soruların cevapları, Durkheim'in sosyolojiyi icra ederken başvurduğu metodolojik tercihlerde saklıdır. Giriş bölümünde de belirtildiği gibi, sosyolojinin kurucularının metodolojik algı ve pratikleri, kendilerinin değerler konusundaki felsefi 'tarafını' da belli etmektedir. Bu noktada, toplumsal değerler ve toplumsal değişimin pozitivist bir metodolojiyle irdelenmesini salık veren Durkheim'i materyalist bir tabana oturtmak yanlış olmayacaktır. Bu noktada Durkheim'in diğer bir eseri olan *Dini Hayatın İlk Biçimleri* (2005) adlı çalışma gündeme getirilebilir. Durkheim, soyut bir olgu olan dini bu eserinde iki farklı noktada ele alarak materyalist tavrını açığa çıkarmaktadır. İlk olarak, Durkheim, bugünkü dinlerin aslında ilkel dinlerin evrim geçirmiş hali olduğunu söyleyerek, dinin özgül alanını ve farklı dinlerin kendine has (*unique*) biçimlerini reddetmektedir. Buna göre, bir olgu -din olgusu- maddi dünyadaki dönüşümlere ya da Durkheim'a göre 'evrime' bağlı olarak yeniden üretilmektedir. Vahiy ya da iman temelli argümanlar, belli bir dinin diğer dinlerden ayrıştığını, hatta semavi dinlerin çok Tanrılı dinlerle arasına set çektiğini söylese de, Durkheim bu dönüşümü 'devamlılık' perspektifinde resmetmektedir.

Durkheim'in dini ve dini değerleri diğer bir ele alış biçimiye, onun materyalist tavrını daha net olarak ortaya koymaktadır. Kabaca bir ifadeyle, Durkheim'a göre din denilen şey, aslında bireylerin topluma ya da kolektif şuura yönelik bir bağlılık biçimidir. "Durkheim, dini törenleri yalnızca doğaüstü tanrısallıkların kutlandığı seremoniler olarak değil, bizzat sosyal yaşantıya tapınan törenler olarak da gördü, öyle ki, toplumsal hayat var oldukça dinin de var olacağına inandı" (Robertson, 1970: 13). Bu noktada, toplumsal yaşantıya yönelik maddi kültür öğelerinin ve bu öğelere yönelmede bir üst merçli olarak toplumun etkisi söz konusudur. İnanç, iman, ibadet vb. dini öğeler, varsayıldığı düşünülen öte dünyadan arındırılıp, bizzat bu dünyanın 'seküler' süreçlerine indirgenmektedir. "Daha da önemlisi, (*Durkheim'in düşüncesinde, y.n.*) objeler ne kutsal ne de profandır, bunların anlamları ve sınıflandırılmaları ritüeller ve sembolleştirmeler aracılığıyla süregelen bir şekilde yeniden üretilir ya da değiştirilir (Edless & Appelrouth, 2009: 137). Bu açıdan, toplumsal yaşantının gerektirdiği maddi koşulların dini ritüel ve sembolleri belirlediği ve dinin de fiziki dünyada icra edilen ve adına toplum denen bir birlikteliği sağlamlaştırmada kilit rol oynadığı iddia edilebilir. Bu da özetle materyalist bir yaklaşım olarak algılanabilir.

Durkheim'in değerler konusundaki pozisyonunu kısa bir şekilde özetlemek gerekirse, ilk elden vurgulanacak olan şey, kendisinin geleneksel değerlerden boşalan otorite alanına sosyoloji kanalıyla yeni değerleri ikame etmesi ve toplumunu anomi halinden kurtarmak için entelektüel bir çaba içerisine girmesidir. Fakat bunu yaparken toplumsal yaşantının içsel dinamiklerine odaklanmaktan ziyade farklı süreçleri ve yapıları "toplum"un kendisiyle özdeş tutarak

ideyi ötelemiştir. Dinin insan eliyle oluşturulmuş 'topluma tapınma aracı' olduğunu söylemesi de kendisinin değerler ve ahlak konusundaki materyalist pozisyonunu daha net bir şekilde ortaya koymuştur.

Sosyolojinin isim babası olan Auguste Comte, mevcut çalışmanın bağlamına yönelik görmezden gelinemeyecek derecede önemli argümanlara sahiptir. Bilhassa pozitivist yönüyle Durkheim'a yol gösterdiği de iddia edilen Comte'un, yaşadığı döneme ilişkin değerlere yönelik materyalist bir felsefi referansa sahip olduğu iddia edilebilir. Bu iddiayı desteklemek adına, Comte'un çalışmalarında gözlenen bazı temel noktalara temas edilebilir.

Bunlardan ilki, Comte'un insan ve toplum yaşamını evrimci bir perspektifle sınıflandırdığı üç hal yasasıdır. Bu sınıflandırmayı hem 'hal' hem de 'evre' olarak okumak yerinde olacaktır zira bu sınıflama hem insan düşüncesine hem de insanlık tarihine yönelik makro bir bakış açısı sunmaktadır. Kısaca özetlemek gerekirse, ilk hal ya da evre 'teolojik' olarak adlandırılır. "Bu evrede her şeyin varlık sebebi doğa ötesi (*supernatural, y.n.*) bir güce atfedilmektedir. İnsanlık, her şeyin anlamını ve sebebini bu doğaüstü gücün arzusuna binaen ve onun gösterdiği yolda aramak ister" (Kirby vd., 2000: 555). Dini dönem olarak da adlandırılan bu evrede doğaüstü güçlerin karşılığı olarak Tanrı(lar), dinler ya da diğer aşkın güçler anlaşılabılır. Bu dönemde ortaya çıkan bilgi, bireysel ve toplumsal ilişkiler ve son tahlilde değerler doğaüstü güçlerin tekelindedir. Comte'un teolojik evrenin yerini aldığını düşündüğü ikinci dönemde ise "insanlar 'tabiat' gibi soyut nesnelere başvurur ki, bu da 'Metafizik dönem'dir (Koştaş, 1995: 68). Tanrının yerini doğa güçlerine bırakması, tam da evrimci perspektifi doğrularcasına bir sonraki pozitivist evreye hazırlık aşaması olarak okunabilir. Comte'un toplumsal değerlere ilişkin materyalist bir arka plana oturtulmasının yolunu açacak olan da, işte bu 'pozitif' dönemdir. Bu dönem, "doğrulanmış gerçeklerin ve yasaların temsil edildiği bir dönemdir" (Paul, 2003: 214). Doğaüstü ya da fizik ötesi gerçekliklerin karmaşası, pozitif dönemle birlikte yok edilecek ve pozitif bilim, insanlığın ulaştığı bu final evresinde temel katalizör görevini yerine getirecektir. Bunu yaparken de beş duyuya hitap etmeyen ne kadar veri-bilgi vs. varsa bir kenara bırakacaktır. Tabi burada ulaştırılması gereken mutlak gerçeklikler fizik, kimya ya da matematiğe dair değil, bizzat toplumsal hayata dair gerçekliklerdir. Bahsedilen diğer bilimlerin bu gerçekliklere ulaşmadaki katkısı da pozitif metodoloji sayesinde olacaktır. Rhodas'ın, Durkheim ve Comte arasındaki fikri benzerliğe yönelik şu cümleleri, ikisinin de toplumsal yaşantıyı açıklamada doğacı/materyalist görüşü benimseydiğini düşündürmektedir: "Durkheim, tıpkı Comte gibi doğayı yöneten yasalarla karşılaştırılabilecek 'keşfedilebilir sosyal yasaların' varlığına inanıyordu ve Comte'un, sosyal gerçeklerin (*social facts*) aynı zamanda doğanın gerçekleri olduğu görüşünü de kabul ediyordu" (Rhodas, 1991: 13-14). Comte'un pozitif olarak adlandırdığı evrede bilimi bu denli önemsemesinin de başlıca sebebi

budur. Ancak bilimin –pozitif bilimin– yol göstericiliğinde insanlar arası iletişim ve etkileşim sağlıklı bir şekilde tanımlanacak ve tasnif edilecektir. Bu noktada felsefenin de artık metafiziksel ve teolojik argümanlardan arındırılıp beş duyuyla sınanabilen ve maddi-fiziksel dünyaya hitap eden çıkarımlarda bulunması gerekmektedir. Bu açıdan, Comte'un hemen her eserinin başlığının 'pozitif' kavramını içermesi tesadüf değildir. Peki, çalışmanın temel konusu olan sosyoloji-değer ilişkisinde Comte'un doğrudan ya da dolaylı katkısı nasıl açıklanabilir? Üç hal yasası ile değerler arasında kurulacak bağlantının sosyolojik bir karşılığı var mıdır?

Bu sorular, Comte'un çalışmalarında göze çarpan diğer bir içerik kanalıyla cevaplanabilir. Üç hal yasası ile paralel olarak, modern dönemde Comte, yeni bir din –insanlık dini– kurduğunu tebliğ etmiştir ve bu dinde esas olan nokta pozitif değerlerdir (Wernick, 2003). Eski dinlerin –özelde Avrupa Hristiyanlığının–, insanlığın son evresi olan endüstriyel hayatın sosyo-ekonomik ve kültürel değer ve normlarını açıklamada yetersiz kaldığını düşünen Comte, teorisini hemen her toplumda var olduğunu düşündüğü bir olguyla –din olgusuyla– destekleme yolunu seçmiştir ve bu çabasını da kesinlik içeren bir yapıya büründürmeye çalışmıştır. Wernick'e göre Comte, "ilerlemenin yasalarını istatistiğin yasalarıyla birleştirirsek, önceki inançları da kurumsal olarak konsolide ettiğimiz gibi, yeni durumu sosyal bir gerçeklik haline getirebiliriz" (Wernick, 2000: 66) düşüncesine sahiptir. Bu düşünce, toplumsal ya da bireysel –dinin aynı zamanda vicdani bir süreç olduğunu hatırlayalım– değerlere yönelik büyük çaplı bir tasarrufu yahut müdahaleyi talep etmektedir. Comte'a göre pozitif felsefeyle beslenen pozitif din –insanlık dini– bilimin öncülüğünde tüm insanlığa mutluluk ve refahı getirecek kesinliklere ulaşmada çağın en önemli unsuru olacaktır. Pozitif referanslarla sistematik olarak üretilecek olan değerlerse, toplumsal hayatı –tıpkı dini metinlerde olduğu gibi– her daim düzenli ve diri tutacak öğütlerde bulunacaktır.

Comte'un sosyolojisini oturttuğu bu iki temel nokta, bu bilimin, kuruluş aşamasında değerler ve normlarla olan münasebetini bir kere daha ortaya koymuştur. Tıpkı Durkheim gibi Comte da gerek değerleri gerekse sosyo-kültürel hayatı pozitivist bir perspektiften ele almaktadır. Yine ikisinde de ortak olan nokta, sosyolojinin yardımıyla oluşturulacak yeni bir değerler skalası arayışıyla, gelenekten kopan Avrupa'yı bir arada tutmak ve modern düzenin devamlılığını sağlamaktır.

Fakat bu durum, sosyolojinin kurucuları arasında gösterilen diğer bir düşünür, Karl Marx'a göre tam tersi bir seyir izlemektedir. Durkheim ve Comte, toplumsal değişimi ve statü işlevselci bir perspektiften analiz edip modern dönüşümü rayına oturtmak isterken (Allan, 2012), Marx, kapitalizmin son aşamasına geldiğini düşündüğü modern dünyayı çatışmacı bir perspektiften ele alır ve bu çatışmanın aktörleri olarak burjuva ve proleter sınıfı gösterir (Marx &

Engels, 2014). Marx'a göre modern dünya, kutsanması ya da yüceltilmesi gereken bir yaşantı sunmamakta, bilakis ortaya çıkan bunalım ve anlamsızlaşma haline ilaveten sömürünün de doruk noktasına ulaştığı bir toplum yaşamı sunmaktadır. Bu sömürünün aktörü, 19. yüzyıla kadar palazlanma imkânı bulup modern dönemde son haliyle ortaya çıkan burjuva sınıfı ve onun yarattığı sosyo-ekonomik formlardır. Toplumsal bilimi ile mevcut çalışmanın konusu olan 'değerler'in Marx'taki kesişme noktalarından birisi de, onun burjuva kültürü ve hâkimiyetine yönelik argümanlarıdır. Marx, bu hâkimiyeti ve sonuçlarını, şu şekilde özetleyecektir:

"Burjuvazi hâkimiyeti ele geçirdiği her yerde bütün feodal, ataerkil, kır yaşamına özgü ilişkileri son vermiştir. İnsanı tabii mafevkiye bağlayan karmaşık feodal bağları acımasızca kesip atmış ve insan ile insan arasında katıksız çıkardan, katı "nakit ödeme"den başka bir bağ bırakmamıştır. Dini boğnazlığın, şövalye ruhunun, küçük burjuva duygusallığının ilâhî vecde gelişlerini bencil hesabın buzlu sularında boğmuştur. Kişisel onuru mübadele değerine dönüştürmüş ve sayısız müseccel ve müteşep hürriyetin yerine o tek, acımasız özgürlüğü, ticaret yapma özgürlüğünü, geçirmiştir" (Marx & Engels, 2014: 40).

Görüleceği üzere, moderniteyi kapitalizmin ve ekonomik ilişkilerin penceresinden okuyan Marx, bu dönemde meydana gelen değişiklikleri, eskiye ait değerlerdeki aşınma ve burjuva değerlerinin topluma hâkim olması şeklinde özetler. Üstelik Marx, Durkheim ve Comte gibi yeni bir insanlık dini ya da yeni bir bilim kanalıyla bu değer yitiminin telafi edilebileceğine inanmamaktadır. Zira bu durum, 19. yüzyılda ortaya çıkmış bir durum değildir. Marx'a göre kapitalist hâkimiyet, insanın insanı 'sömürmeye' başladığı andan itibaren insani değerlere zarar vermektedir. Marx'ın sosyolojiyle diğer bir kesişim noktası da, bu sömürünün tarihini yani insani değerlerin yitimini belli dönemsellemeler kanalıyla (ilkel, kölecî, feodal, kapitalist toplum) ve tarihsel materyalizm olarak adlandırılan metodu ortaya koyarak açıklamasıdır. Bu metod, isminden de anlaşılacağı üzere "tarihin maddeci bir kavrayışını içermektedir. Bu, Marx'ın, toplumların tarihsel gelişiminde özgürlük ve demokrasi gibi fikirlerin belirleyici olduğu felsefi doktrine yani idealizme karşı çıktığı anlamına gelmektedir. Buna karşılık Marx, bir çağın hâkim fikir ve ideallerinin, o çağın hâkim yaşam tarzının, daha özelde toplumsal üretim biçimlerinin bir yansıması olduğunu iddia eder" (Giddens & Sutton, 2013: 74). Bu ifadeler, Marx'ın değerleri ele alış biçiminin materyalist bir arka plana sahip olduğu iddiasını iyice sağlamlaştırır. Metnin ilk bölümünde değinilen iddia tekrar hatırlanacak olursa, insanların toplumsal varlıklarının bilinç tarafından değil, bilincin toplumsal var oluş tarafından belirlenmesi Marx'ın materyalist tavrını en net şekilde ortaya koyar.

Gerçekten de, Marx'ın dünyayı okuduğu nokta, 19. yüzyıl Avrupası'nda maddi değişim olgusunun bütün bireysel ve sosyal ilişkileri belirlediği sonucuna ulaşmaktadır. Burjuva sınıfının kurduğu ideolojik üstünlük, kendi sınıfsal değerlerini proleter sınıfa da benimsetmesini beraberinde getirir. Bu da, Marx'ın temel argümanlarından bir diğeri olan ve kendisinin felsefi-etik duru-

şuna göre 'insani değerlerin yitimini' ifade eden 'yabancılaşma'yı beraberinde getirmektedir. Özeldir, bireyin kendi emeğine yabancılaşması süreci Marx tarafından en çok üzerinde durulan noktalardan birisidir. "Marx'a göre emek, insanın yaşamsal ve türüne has aktivitesidir, onun ruhsal ve insani özüdür" (Doğan, 2008: 92). Kapitalist çalışma koşulları, bu yaşamsal özü hedef alan ve 'insan' ile 'emeğiyle ürettikleri' arasına set koyan süreçlerdir. "Marx'da yabancılaşma özel mülkiyetin çıkması ve işbölümü olgularından kaynaklanmaktadır. İşte bölümü içinde yeri ve ekonomik rolü saptanan insan çalışma biçimini düzenlemekten ve emeğinin ürünlerinden yoksun kalır; kendinden ve diğer insanlardan uzaklaşır... Zora dayanan emek bir 'yabancılaştırıcı araç' olan paranın bütün değeri yüklenmesi ve insanın değerini düşürmesi nedeniyle kişisel ilişkileri insanlık dışı kılar" (Ergil, 1978: 96).

Marx'ın, kapitalizmin hat safhaya ulaştığı bir dönemde insani değerlere ve bunu sosyolojik bağlamına yönelik bu vurgusu, kendisinin ekonomi yönelimli derinlemesine çalışmaları hatırlandığı takdirde garipsenebilir. Selik'in *Marxist Değer Teorisi* (1982) adlı eserinde yer verdiği bir pasaj bu durumu açıklamakta ve Marx'ın bir sosyolog olarak değerler üzerine kurguladığı temel argümana ışık tutmaktadır:

"Değişim ile iş-bölümü arasındaki ilişkinin mahiyeti ve yönü ile ilgili görüş ayrılığı, aynı zamanda, daha önemli bir görüş ayrılığıdır, iktisat ilminin konusunun ne olması gerektiği üzerindeki anlayış farkının ortaya konmasına dayanak olabilecek niteliktedir. İktisadi olayları bir kere insan tabiatına bağladıktan sonra, iktisat ilminin ele alacağı problemlerin neler olacağı mal-üretiminden doğan nicel ilişkilerle sınırlanırlar. Oysa bu ilişkilerin altında yatan toplumsal ilişkilerin ihmal edilmesi, bizi bir yanlış bir davranış olmakla kalmaz, fakat nicel ilişkilerin mahiyetinin de tam ve doğru olarak anlaşılmasını imkânsızlaştırır. Örneğin, değer problemini, sadece ürünler arası nicel bir ilişki olarak değil, fakat bunların üreticileri arasındaki tarihi şartların biçimlendirildiği toplumsal ilişkilere dayanan bir problem olarak almakla anlar ve açıklayabiliriz. Problemin bu yönünü ilk gören ve inceleyen Marx olmuştur" [vurgu yazarlara ait] (Selik, 1982: 27).

Aslında bu cümleler, Marxist terminolojideki altyapı-üstyapı tartışmasının en basit anlatımıdır ve insanlık tarihini maddi üretim koşullarının öncülüğünde inceleyen materyalist değer anlayışını ortaya koymaktadır. Bu görüş, belki de Marx'a sosyolog kimliğini kazandıran en önemli referans noktalarından birisidir. Marx'ın, sosyal bilimci refleksiyi kurguladığı böylesine tarihsel ve toplumsal bir teoriyi tıpkı Durkheim ve Comte gibi entelektüel bir çabayla yayma isteği, eserleri incelendiği takdirde rahatlıkla göze çarpacaktır. Fakat aynı derecede dikkat çekecek diğer bir husus da, Durkheim ve Comte'taki işlevselci bakış açısı ve toplumu bir arada tutma çabasına karşın Marx'taki çatışmacı yön ve belli bir toplumsal sınıfın örgütlü bir hareketle modern kapitalizmi devirmeye davet/teşvik edilmesidir (Marx & Engels, 2014).

Max Weber: Değerler-Sosyoloji Bağlamına Yönelik Yeni Bir Soluk Mu?

Şu ana kadar üzerinde durulan kurucu sosyologların, bireyi ve toplumu (ve bu ikisinin ilişkileri sonucu ortaya çıkan değerleri) ele alış biçimlerine bakıldığında sosyal bilimler felsefesinin sosyolojinin klasik dönemine ilişkin yansımalarının, genellikle pozitivist ve materyalist argümanlara dayandığı söylenebilir. Bugün sosyolojinin klasik metinleri olarak okunan yukarıdaki düşünürlerle ait eserler, pozitivist metodolojinin ve maddeci toplum görüşünün entelektüel bir dışı vurumu olarak karşımıza çıkmaktadır. Aslında farklı bir çalışmanın konusu olarak, klasik dönem sosyologlarının içinde yaşadıkları topluma ve o toplumun sosyo-ekonomik ve kültürel değerlerine, toplumsal değişim sürecine ve bizzat 'insanlık' olgusuna dair derin bir kaygı taşıdıkları da kolayca yanlışlanabilecek bir önerme değildir. Bu önerme, 'değerler' ve 'idealizm-materyalizm' tartışmasında ayrı bir başlık halinde incelemeyi düşündüğümüz Max Weber için de geçerlidir. "Weber'in yazılarında kapitalizmle, kapitalizmin ön gerekleri ve sonuçlarıyla ilgilenmesi, büyük ölçüde sanayi gelişiminin ilk aşamalarını yaşamakta olan Alman toplumunun karşı karşıya kaldığı özgül sorunların özelliklerini kendine takıntı ölçüsünde dert edinmesinin bir sonucu olarak anlaşılmalıdır (Giddens'tan Akt. Ekşi, 2010: 189).

Kısaca bahsetmek gerekirse, "Weber; tarih, hukuk, bilgi sosyolojisi, iktisat, din sosyolojisi, hukuk sosyolojisi gibi pek çok alanda çalışmış (Topuzkanamış, 2012: 253) bir düşünürdür. Weber'in kapitalist ve modern dünyaya ilişkin teorileri, Protestan etik, bürokrasi, ideal tipler ve otorite olguları üzerine kuruludur ki bu da Weber'in farklı disiplinler üzerine odaklandığının bir nevi kanıtıdır.

Bu çalışmada Weber'in; sosyoloji, değerler ve değerlerin epistemolojik ve ontolojik arka planı özelinde müstakil bir başlık altında incelenmesi ise üç temel sebebe dayanmaktadır. İlk olarak, tıpkı diğer kurucu klasikler gibi Weber de modern-kapitalist dönüşümü açıklama gayreti içerisinde olan bir düşünürdür. Weber'i diğer düşünürlerden ayrı kılsansa, 'rasyonalite' olgusunu teorisinde merkeze oturtmasıdır. Modern kapitalist toplumlarda hemen her bireyi etkisi altına alan bürokratik örgütlenme modeli ve bunun rasyonel değerler üzerine kurulu olması, çalışmanın bağlamına yönelik ilk veridir. İkinci olarak, belki de ilk veriden önce incelenmesi gereken argüman, Weber'in, kapitalizmin tarihsel bir kaynağı ya da ideal tipi olarak Protestan etiği ön plana koymasındır. Weber, 19. Yüzyıl Avrupası'nda ortaya çıkan büyük ölçekli sosyo-ekonomik dönüşümü, ilerleyen satırlarda görüleceği üzere dini bir mezhebin dünya ve ahiret görüşüyle bağlantılandırmıştır. Bu da onun -diğer düşünürlerde rastlanmadık bir tavır olarak- sosyal hayatı idealist bir perspektiften ele aldığını düşündürmektedir. Weber, hayatının büyük bir kısmını her ne kadar batı tipi bir rasyonaliteyi ispat etmek için harcarsa da arka planda ona ilham veren bir Protestan etik, bir değerler bütünüdür. Yine Weber'e göre kapitalizmden öte onun "ruhunun" önemli olması, tarihi arka planda taşıdığı değer-

lerle örtüştürülmesinin bir sonucudur. Son olarak, Weber'in sosyal bilim metodolojisi anlayışı, pozitivist ya da yasacı bilim anlayışıyla örtüşmemektedir. Weber, sosyolojiye yeni bir soluk katacak olan 'yorumsamacı' ve 'anlamacı' metotla her toplum için geçerli olan değişmez sosyal yasaların imkânını sorgulamış ve sosyolojinin araştırma nesnesi olan insan ve toplumu yeni bir zemine oturtmuştur. İnsani etkileşimi, doğa olaylarından ya da makine ilişkilerinin doğurduğu sonuçlardan feyiz alarak açıklayan pozitivist bakış açısından kurtulmak, bu yeni zemini sağlamlaştırmak adına güzel bir başlangıç noktası olabilir. Kısaca değinilen Weber'e ait bu üç farklı veri biraz daha detaylandırılarak, Weber'in sosyolojide değerlere yönelik takındığı idealist tavır daha net bir şekilde ortaya konulabilir.

İlk olarak, metodoloji sorunsalı gündeme getirilebilir. Bilindiği üzere kurucu klasiklerin sosyal hayata ilişkin geliştirdiği meta anlatılar, yasacı/pozitivist reflekslerden beslenmekteydi. Bilhassa Avrupa'da yaşanan büyük çaplı dönüşümleri anlamlandırma çabası, böylesine büyük çaplı teorileri ve toplumsal hayatı kontrol altına alacağına inanılan yasaları talep ediyordu. Genelde doğa bilimlere, özelde fizik bilimi, bu yasacı anlayış için güzel bir örnek teşkil ediyordu. Fiziğin yasalarının keşfi gibi toplumun yasaları da keşfedildiği takdirde bu büyük dönüşüm, bu modern geçiş aşaması en az zararla atlatılacaktı. Weber'in sosyolojiyi bir bütün halinde sarıp sarmalayan bu metodolojik tercihe itirazı tam da bu noktada ortaya çıkmıştır. Bu karşı çıkış, kökenlerini Alman felsefesinin ve idealizmin 19. yüzyıldaki ayaklarından birisi olan Dilthey'i anlayıştan almaktadır. Türkiye'de Weber denince akla ilk gelen isimlerden olan Doğan Özlem'in şu ifadeleri, Weber'in ilk itirazının sebebini açıklar niteliktedir:

"Doğa bilimleri, doğayı genel kavramlar ve yasalar altında betimlemek ve açıklamak isterler. Tinsel gerçekliğe yönelen bilimlerde (Dilthey'in verdiği adla: 'tin bilimleri') konusunun tarihselliği ve bireyselliği yüzünden, doğa bilimlerinin genelleştirici/açıklayıcı yöntemleriyle çalışamazlar; onlar doğa bilimleri gibi yasa bilimleri veya nomotetik bilimler olamazlar ve insan toplumunu ve insan kültürünü bir doğal belirlemenin sonucu gibi göremezler. Dolayısıyla bu bilimler, insan toplumunu ve insan kültürünü, yine insanın yaratıp içinde yer aldığı bir gerçeklik alanı olarak incelemeyi olanaklı kılabilecek özel yöntemlerle çalışabilirler" (Özlem, 2001: 16-17).

Bu duruş, klasik sosyolojide yeni bir soluğu temsil etmekle birlikte, günümüz sosyolojisinde dahi etkisini hissettiren bir düalizmin –pozitivist ya da yorumcu sosyoloji- kaynağını oluşturmaktadır. Burada ayrıca maddeci bilim ve toplum görüşünün de radikal bir eleştirisi söz konusudur. Kültür, düşünce, yorum, tin ve benzeri argümanlar, materyalist felsefeye göre ancak maddi koşulların etkisinde ortaya çıkmış birer 'sonuç' iken; Weber, toplumsal hayatın açıklanışında, kültür bilimleri ya da tin bilimleri olarak adlandırılan bir bilim grubunun araçlarını yani yukarıda bahsi geçen bu soyut argümanları öncelemektedir.

Peki, sosyoloji pozitivist argümanlardan arındırılacaksa, onun izleyeceği spesifik metot ne olmalıdır? Kültür bilimleri olarak adlandırılan ve sosyolojinin de dâhil olduğu bu bilim grubu, bireyi ya da toplumu hangi şekilde ele almalıdır? Bu konuda Weber'in cevabı açıktır: "Tüm kültür bilimlerinin bilgi hedefi, her şeyden önce tarihsel tekliği (historisches Individuum) yakalamaktır" (Akt. Özlem, 2001: 96). Bu tavsiye, gerek sosyolojiyi bireysel davranışlara odaklanan psikolojiden ayırması, gerekse tarihsel özgünlüklere kapı aralaması dolayısıyla önemlidir. Buna benzer olarak Aron, Weber'in temel sosyoloji uğraşısını daha detaylı bir şekilde özetler: "Weber'e göre sosyoloji toplumsal davranışın bilimidir; toplumsal davranışı yorumlayarak anlamak ve oluşumunu toplumsal olarak açıklamak ister. Burada üç önemli terim vardır: Anlamak (*verstehen*), yani anlamları kavramak, yorumlamak (*deuten*), yani öznel anlamları kavramlar halinde düzenlemek, açıklamak (*erklären*) yani davranışların düzenliliğini ortaya koymak" (Aron, 2005: 503). Weber'in, kapitalist ekonomik değerlerin oluşumunu tarihsel bir tekillik olarak 'Protestanlık mezhebinin dünya ve öte dünya görüşüne' bağlaması ve sosyolojik teorisini bu bağlantı üzerine oturtması, bu açıdan tesadüf değildir. Bu da, mevcut çalışmada Weber'le alakalı ele alınacak ikinci veridir.

Hatırlanacağı üzere Marx'ın tarih felsefesi, kapitalizmin oluşumunu materyalist perspektiften açıklar ve bunu yaparken belirli tarihsel yasaların kapitalist ekonomiyi bugünkü şekline taşıdığını iddia eder. Bu görüşe göre, 19. yüzyılda bütün ahlaki, etik, sosyal ve insani değerleri yeniden belirleyen kapitalizm (ve onun işgal ettiği ekonomik altyapı), aslında binlerce yıl öncesinden bugünkü haline doğru 'koşullanmıştır'. Weber ise, kapitalizmin oluşumunda bu yasacı görüşü reddeder. O, kapitalist ruhun ardındaki Protestan etiğin ve asketik yaşam tarzının etkisini ortaya koyarak hem idealist bir tarih-toplum tasarımına gider hem de belirli bir olguyu kendi tarihsel tekilliğinde inceleyerek yasacı toplum kuramına karşı yorumcu metottan faydalanmış olur. Davranışların düzenliliğini ortaya koymak olarak resmedilen 'açıklama' süreci, Weber'in, –Protestanlığın bir kolu olan- asketik algı ve pratiklerin düzenliliğinin kapitalizmin doğuşunda temel etmen olduğunu iddia etmesiyle karşılık bulur. "Protestan ahlakı, Weber'e göre, zaten mevcut servet birikiminin –savurgan bir tutum içinde kişisel ve gösterişçi hayat tarzlarına harcamak yerine, tasarruflar ve kârın yeniden yatırıma dönüştürülmesiyle- modern kapitalizmin gelişimi için gerekli sermaye birikimine dönüştürülmesine yardımcı olmuştur" (Slattery, 2014: 81). Sonuç olarak, tekrar Aron'a (2005: 496) dönülecek olursa, "kapitalizm anlayışı ile Protestan ahlakı arasındaki bu yakınlık, dünyayı düşünme biçiminin davranış yönlendirme biçimini anlaşırlı kılar". Bu da bizi, maddi dünyanın inşasında ve değerlerin oluşumunda fikrin ve manevi kültürün öncülüğünü savunan idealist yaklaşıma götürür.

Weber'e dair bu bölümde ele alınacak olan son veri, onun modern toplumu açıklamada kullandığı 'rasyonalite' kavramıdır. Rasyonalite, isminden de anlaşılacağı üzere akılcı bir sosyo-ekonomik örgütlenme modeli olarak modern bireyin ve modern toplumun temel referans noktalarından birisidir. Hatta "gelenek ve modernite" ayrımının diğer bir okunuşu "gelenek ve rasyonalite" olabilir.

Rasyonalitenin birbiriyle bağlantılı bazı anlamları mevcuttur. Örneğin, git-tikçe sekülerleşen ve geleneksel döneme nazaran çok daha karmaşık bürokratik süreçleri doğuran kapitalist dünyanın, kendi düzenini kurmak ve bunu devam ettirmek için 'ürettiği' yeni bir olgu olarak rasyonel akıl karşımıza çıkar. "Gerçekten de, bürokratik örgütlenme olmadan kapitalist üretimin sürekli olması, asla düşünülemez" (Akalin, 2013: 40). Rasyonalite, bu bürokratik örgütlenmenin fikri taşıyıcısı ve sürdürücüdür. Öte yandan, rasyonel olma hali, Kant'ın Aydınlanma tanımında vurguladığı 'bireyin, aklını ergin olamama halinden kurtarması' (Kant, 1784, 2010) olarak da okunabilir. Bu da modern/kapitalist toplumun aşkın dini-mistik öğeler yerine akıl ve onun ürettikleri üzerine kurulu olduğunu iddia eder. Fakat Weber'in, kapitalist toplumun bürokratik örgütlenme modelinin ve rasyonel aklın geleceğine ilişkin pesimist yorumu, onun sosyolojik teorisinde değerlerin konumu ve yorumlanışına ilişkin özgün boyutlar ortaya koyar. 'Demir kafes' (*iron cage*) ve 'büyü yitimi' (*disenchantment*) olguları bunlardan en dikkat çekenleridir. Weber'e (1946: 155) göre "çağımızın yazgısı rasyonelleşme ve anlaksallaştırma (*intellectualization*, y.n.) ile ama daha da önemlisi 'dünyanın büyüsunü yitirmesi' ile karakterize edilmektedir. En üst ve en yüce değerler sosyal hayattan tamamen çekilmiştir..." Weber'in bu ifadeleri, Marx'ın burjuvazinin hâkim olduğu yerlerde eksi değerleri tahrip ettiğine dair yukarıdaki alıntısıyla bire bir benzerlik göstermektedir. Her iki düşünür de farklı felsefi pozisyonlarına rağmen modern kapitalist toplumu eski değerlerin geçerliliğinin kalmadığı bir yer olarak resmetmektedir. Weber'in demir kafes metaforu, büyü yitimini beslediği iddia edilen farklı bir entelektüel dışavurumu ifade etmektedir. Bu kafes, kapitalist örgütlenmenin olmazsa olmazı olarak nitelenen modern bürokrasiden başka bir şey değildir. "Bürokratik yönetim zamanla bireyi, rasyonel, uzmanlaşmış bir is[] bölümüne ve toplumsal yaşamın tüm alanlarının giderek rasyonelleştiği bir demir kafese, büyü bozulmuş bir dünyaya hapseder (Swingewood, 1998:224). Bu da Özlem'in (2001: 314) ifadesiyle "insanı sıradanlığa, bencilliğe ve tekdüze bir yaşama sürüklemektedir".

Sonuç olarak, sosyolojinin kurucuları arasında gösterilen ve bu bilime yeni bir soluk kattığı iddia edilen bir başka düşünür de geleneksel değerlerin modern dönemdeki tahribine tepkisiz kalmamıştır. Bu açıdan, Rasyonalite, otorite tipleri ve bürokrasi üzerine odaklanıp kapitalist ekonomi kuramını 'Protestan etik' üzerine inşa eden Weber, değerlerden bağımsız bir sosyoloji olmayacağını -en azından klasik dönemde- bir kere daha göstermiştir.

Sonuç

Gelinen noktada, klasik sosyoloji kuramlarının modern dönüşüme yönelik birer cevap niteliği taşıdığı söylenebilir. Bu dönüşümün makro ve mikro ölçekteki sonuçlarından birisi olarak ekonomik, ailevi, hukuki, dini, sosyal ve kültürel değerler yeniden yorumlanmış ve bu değerlere dönük yeni açılımlar getirilmeye çalışılmıştır. Üstelik bu açılımlar sadece mevcut durumun yorumlanması şeklinde değil, kimi zaman bizzat bu durumu değiştirme amacını güden çıkışları da içermektedir. Fakat hepsinde ortak olan nokta, belli bir sosyal bilim algısı, geleneği ve metodolojisi kanalıyla yeni değerler ve yeni referans noktaları oluşturmak ve Kıta Avrupası'ndaki bu dönüşümün 'yaralarını sarmak' olmuştur. Bu açıdan, Marx'ın yabancılaşma kuramı, Durkheim'daki anomi olgusu, Comte'un yeni bir insanlık dini talebi ve Weber'in demir kafes metaforu - kimi noktalarda taban tabana zıt içeriklere sahip olsalar da- hep aynı amaca hizmet etmeyi yani yeni değerlerin ortaya çıkış koşullarına ve bunların sosyo-ekonomik hayattaki uygulanabilirliğine vurgu yapmaktadır. Bu vurgular Comte ve Marx gibi düşünürlerin sosyolojik uğraşısı materyalist bir perspektifle sürdürdüğünü, Weber'inse -Protestan etik ve kapitalist ruh arasındaki tarihsel korelasyon dikkate alındığında- idealist bir tavır aldığını düşündürmektedir. Düşünürler, gerek kullandıkları kavramlar gerekse tercih ettikleri metodoloji ile idealist ve materyalist perspektiflerini daha tutarlı bir hale getirmişlerdir. Söz gelimi, toplumsal olayların ve olguların tarihsel ve özgün bir bakış açısıyla totalci bir değerlendirmeye tabi tutulmadan incelenmesi gerektiği savı, pozitivist bir perspektiften dile getirilmemiş, o noktada devreye yorumcu bakış açısı girmiştir. Bu da, toplumsal etkileşimi doğal süreçlerden (yağmurun yağması, deprem ve fay kırılmaları, şimşek düşmesi, sürtünme ve hareket ilişkisi vs.) ayıran bir hamledir. Benzer şekilde, maddenin önceliğini savunan felsefi tavır, toplumsal ilişkilerin de 'şeyler gibi' incelenmesi gerektiğini dahası bu ilişkilerin maddi yaşantı kaynaklı olduğunu ileri sürmektedir.

Bu çalışma sonucu görülmüştür ki, değerler konusu toplumsala bakış anlamında sosyolojinin kurucu klasiklerinde ve düşünürlerinde başat konulardan birisidir. Gerek materyalist anlayışta gerekse idealist yaklaşımda olsun, değerler, sosyolojinin bağımsız bir bilim olarak gelişim sürecinde düşünsel plandan toplumsal plana doğru bir izlek geliştirmiştir. Sosyal teorisinin kuruluşundaki temel kavramların (anomi, pozitif dünya, yabancılaşma, büyü bozumu vb.) arka planında bu değer-toplum ilişkisi kendisini göstermektedir.

Kaynakça

- Akalin, K. H. (2013) Rasyonel Bürokrasinin Batıdaki Temelleri ve Etkileri. *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4, 38-56.
- Alkin, R.C. (2014) Sosyolojinin Sosyoloji İle İmtihanı Üzerine: Toplumsal Bilimde Temel Metodoloji Tartışmasına Giriş Denemesi. *Nispetiye Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (2), 69-79. Online Erişim: <http://nisantasi.edu.tr/uploads/sbd/Cilt2%20Sayi2%2024.03.2015.pdf>
- Allan, K. (2012) *Explorations in Classical Sociology*. London: Sage Publication.
- Armstrong, D. M. (1995) Naturalism, Materialism, and First Philosophy. In: Moser, P. K. & Trout, J. D. (Eds.), *Contemporary Materialism: A Reader*, London: Routledge, 35-49.
- Aron, R. (2005) *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, Çev. Korkmaz Alemdar. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Arslan, H. (2007) *Epistemik Cemaat: Bir Bilim Sosyolojisi Denemesi*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Aydın, M. (2011) *Güncel Kültürde Temel Kavramlar*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Comte, A. (2000) *Pozitif Felsefe Kursları*, çev: Erkan Ataçay. İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Doğan, S. (2008) *Hegel and Marx on Alienation*. (Unpublished Master Thesis) Middle East Technical University, The Graduate School of Social Sciences, Supervisor: Prof. Dr. Baris Parkan, Ankara. Available online at: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Durant, W. (2003) *Felsefenin Öyküsü*, çev: Ender Gürol. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Durkheim, E. (2010) *İhtihar*, çev: Özer Ozankaya. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Durkheim, E. (2006) *Toplumsal İşbölümü*, çev: Özer Ozankaya. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Edless, L. D. & Appelrouth, S. (2009) *Sociological Theory of Classical Era: Text and Readings*. London: Sage Publications.
- Ekşi, H. (2010) Bugünü Anlamak İçin Max Weber'i Yeniden Okumak. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (11), 187-198. Online Erişim: <http://www.ijneb.org/index.php/zkesbe/article/viewFile/219/168>
- Ergil, D. (1978) Yabancılaşma Kuramına İlk Katkılar. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33 (3), 93-108. Online Erişim: <http://www.politics.ankara.edu.tr/dergi/pdf/33/3/8.pdf>
- Giddens, A. & Sutton, P. W. (2013) *Sociology*, 7th Edition. London: Polity Press.
- Goertz, G. (2005) *Social Science Concepts: A User's Guide*. Princeton: Princeton University Press.
- Kant, I. (1784, 2010) *An Answer to the Question: "What Is Enlightenment?"*. New York: Penguin.
- Kirby, M., Kidd, W., Koubel, F., Barter, J., Hope, T., Kirton, A., Madry, N., Manning, P. & Triggs, K. (2000) *Sociology in Perspective*. Oxford: Heinemann Educational Publishers.
- Koştaş, M. (1995) Auguste Comte'un Din Sosyolojisi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 34 (1), 67-73. Online Erişim: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/778/9951.pdf>

- Marx, K. (2011) *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*, çev: Sevim Belli. Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. & Engels, F. (2014) *Komünist Partisi Manifestosu*, çev: Nail Satılğan ve Tektaş Ağaoğlu. İstanbul: Yordam Kitap.
- Özçınar, Ş. (2013) Tarihsel Materyalizmde Diyalektik ve Belirlerimcilik. *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, 6 (2), 93-116. Online Erişim: <http://www.ethosfelsefe.com/ethosdiyaloglar/mydocs/93-116-Shn-Diyalektik.pdf>
- Özlem, D. (2001) *Max Weber'de Bilim ve Sosyoloji*. İnkılap Kitabevi: Ankara
- Pope, W. (2008) Emile Durkheim. In: Stones, R. (Edt.), *Key Sociological Thinkers*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 76-89.
- Rhodas, J. K. (1991) *Critical Issues in Social Theory*. Philadelphia: Pennsylvania State University Press.
- Robertson, R. (1970) *Sociological Interpretation of Religion*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Selik, M. (1982) *Marxist Değer Teorisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları. Online Erişim: <http://kitaplar.ankara.edu.tr/dosyalar/pdf/070.pdf>
- Slattery, M. (2014) *Sosyolojide Temel Fikirler*, çev: Özlem Balkız, Gülhan Demiriz, Hacer Harlak, Cevdet Özdemir, Şebnem Özkan, Ümit Tatlıcan. İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Soykan, Ö. N. (1999) Hegel Sisteminde Tarih Felsefesi: Betimleyici-Eleştirel Bir Giriş. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40 (1), 271-289. Online Erişim: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/743/9496.pdf>
- Stern, R. (2007) Hegel, British Idealism, and the Curious Case of the Concrete Universal. *British Journal for the History of Philosophy*, 15 (1), 115-153. Available online at: <http://www.tandfonline.com/toc/rbjh20/15/1#.Vb4T0T4996V>
- Swingewood, A. (1998) *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, çev: Osman Akınhay. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Topuzkanamış, E. (2012) Max Weber'de Ekonomi, Hukuk ve Rasyonalite. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 14 (2), 253-274. Online Erişim: <http://webb.deu.edu.tr/hukuk/dergiler/dergimiz-14-2/engintopuzkanamis.pdf>
- Turner, J. H., Beeghley, L. & Powers, C. H. (2012) *The Emergence of Sociological Theory*. London: Sage Publication.
- Wernick, A. (2003) *Auguste Comte and the Religion of Humanity: The Post-Theistic Program of French Social Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.